
Bachelorthesis Pedagogische Wetenschappen

Onderzoek naar invloed van sociale klassenverschillen op de behandeling van leerlingen van drie doveninstituten met verschillende achtergronden in Nederland, in de periode 1895-1910.

Docent Drs. C. Tijsseling
Cursuscode 200600042
Datum 23 juni 2010

Stefanie Abrahamse 3240088
Margo Bakker 3215083
Jantine ter Haar 3237745
Emma Rotman 3248313

Abstract

This research focuses on social class in three Dutch institutes for deaf pupils in the period 1895-1910: a public institute, a catholic institute, and a protestant institute. The objective is to find out whether pupils were treated differently according to their social class, in the different institutes. By means of qualitative methods, such as searching for relevant documents in archives, the attempt was made to answer the research question. The analysis was carried out through the use of the grounded theory. In order to provide a systematic overview of the data, the digital program MAXQDA (2007) was used. Evolving from the analysis, similarities were found: the strive to social equality for all pupils seemed to be shared by the institutions, despite their different backgrounds.. However, differences were found as well. One school stood out in its acceptance policy. Due to its financial situation, it was not possible to support all parents who lacked financial resources, which resulted in the refusal of several pupils. Every similarity or difference is investigated in the light of the religions or ideology of each institute. Only the catholic institute kept the view that the society was divided into different classes by God. A part of the protestants shared this view, while others thought God was the way to equality. Enlightened people strived to equality in society. Not all differences and similarities could be explained by these ideas.

Keywords: institutions for the deaf, social class, Enlightenment, protestant, catholic.

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 4
De instituten	blz. 4
Lagen in de samenleving	blz. 6
Levensbeschouwelijke en religieuze visies	blz. 6
Sociale klasse binnen de instituten	blz. 8
Het huidige onderzoek	blz. 9
Begripsdefinities	blz. 10
Onderzoeksopzet	blz. 12
Resultaten	blz. 14
Guyot Instituut	blz. 15
IvD	blz. 18
Effatha	blz. 20
Maatschappelijke achtergronden en sociale klassen	blz. 22
Slotsom resultaten	blz. 25
Conclusie/discussie	blz. 26
Literatuurlijst	blz. 29
Bronnenlijst	blz. 33
Bijlagen	blz. 35
Bijlage A: Codebomen	blz. 35
Bijlage B: Tekstportretten	blz. 37
Bijlage C: Logboek	blz. 38

Inleiding

Onderwijs is van alle tijden. Al ver voor Christus werd onderwijs gezien als middel voor algemene vorming en beroepsopleiding. Dit was echter alleen toegankelijk voor een kleine elite en niet voor het 'gewone' volk of voor kinderen met een lichamelijke of geestelijke beperking (Stilma, 2002; Weijers, 2007). Halverwege de 17de eeuw pleitte de filosoof Comenius (1592-1670) al voor onderwijs voor iedereen, ongeacht geslacht, stand of intellectualiteit (Stilma, 2002). In Nederland duurde het even voordat dit gerealiseerd werd: de leerplichtwet bestaat sinds 1901 (Boekholt & de Booy, 1987; Bakker, Noordman & Rietveld-van Wingerden, 2006). Pas in 1947 had de leerplicht ook betrekking op leerlingen die speciaal onderwijs behoeften (Hulst & Veen, 2000).

Voordat de officiële doveninstituten openden was de enige vorm van dovenonderwijs privéles. Een voorbeeld hiervan was Johan Conrad Amman (1669-1724), die in de 17de eeuw in Nederland begon met het geven van onderwijs aan enkele doven (Büchli, 1948). Hij beperkte zijn arbeid tot de dove kinderen van "den schatrijken" (Lenderink, 1907, p. 320). Privéonderwijs was een dure optie, waardoor dove kinderen van armere gezinnen hiervan werden uitgesloten (Rietveld-van Wingerden, 2003). De Franse priester Charles Michel de L'Épée (1712-1789) zette zich als een van de eersten in voor het onderwijs aan de arme doven (Lenderink, 1907; Vander Beken, 2007). Zijn ideeën en zijn werkwijze inspireerden meerdere mensen in Europa. Zo ook Henri Daniël Guyot (1753-1828) (Bakker et al., 2005; Betten, 1984), die na een bezoek aan Parijs onder de indruk was geraakt van de manier waarop De L'Épée zich inzette voor het onderwijzen van doven (Broekaert & Van Hove, 2005).

De instituten

In 1790 stichtte Guyot het eerste Nederlandse instituut voor doven en slechthorenden te Groningen, genaamd het Instituut voor Doofstommen (Buyens, 2005; Betten, 1984), hierna aangeduid als het Guyot Instituut. Hij was daarmee de grondlegger van het onderwijs aan doven in Nederland (Betten, 2008; Lulofs, 1828; Roskes, 1942). Kinderen van alle religies werden opgenomen en hoewel godsdienst en algemene christelijke normen en waarden belangrijk werden gevonden (Rietveld-van Wingerden, 2003; Broekaert & Van Hove, 2005), werd religie vooral beschouwd als een persoonlijke aangelegenheid, waarvoor het gezin de verantwoordelijkheid droeg en niet het onderwijs (Tijsseling, 2010). Dit sluit aan bij Knippenberg's beschrijving van het reguliere openbare onderwijs in die tijd, met een verbod op leerstellig godsdienstonderwijs, maar een nadruk op alle maatschappelijke en christelijke deugden: "Opvoeding tot een algemeen Christendom derhalve" (Knippenberg, 1986, p. 42). De denkbeelden van Guyot konden worden teruggevoerd op de Verlichting, een opkomende stroming die het belang van het

creëren van 'nuttige' mensen zeer hoog achtte. Daarnaast werden alle mensen als gelijk beschouwd, wat als gevolg had dat het instituut kinderen uit alle sociale milieus aannam (Comite oud-leerlingen Guyot 200, 1990). Kinderen van rijkere ouders betaalden een bedrag dat nader overeen te komen was, kinderen uit arme gezinnen werden gratis onderwezen en verzorgd of hun ouders werden tegemoetgekomen in de kosten (Tellings & Tijsseling, 2005; Rietveld-van Wingerden, 2004).

In Nederland was het al vroeg mogelijk om een school op te richten met een bepaalde levensbeschouwelijke of religieuze visie (Van Deth & Vis, 2006). Hierdoor hadden ouders de keuze om hun kind naar een school te sturen die aansloot bij hun achtergrond (Dijkstra, Jungbluth & Ruiter, 2002). Dit gebeurde ook in het dovenonderwijs in Nederland met de komst van het katholieke Instituut voor Doofstommen te Sint-Michiëlsgestel in 1840 (Hermus, 1937), hierna vermeld als het IvD. Dit instituut werd opricht vanwege de behoefte aan onderwijs dat aansloot bij het eigen katholieke geloof. De priester Martinus van Beek vond het van essentieel belang om ook dove kinderen godsdienstonderwijs te geven, zodat hun ziel niet verloren zou gaan (Fehmers, 1919). De overheid reageerde terughoudend met subsidies, dit omdat het katholicisme niet volledig geaccepteerd was in de samenleving (Rogiers, 1956). Hierdoor leefde het instituut voornamelijk van giften. Toch richtte dit instituut zich ook op leerlingen uit verschillende sociale lagen van de samenleving, degenen wiens ouders niet in staat waren de kosten van het onderwijs te betalen werden hierin volledig of gedeeltelijk in tegemoet gekomen (Gedenkboek, 1940).

In 1888 werd het orthodox-protestante Effatha, Vereniging voor Christelijke Opvoeding en Onderwijs voor Doofstomme en Blinde Kinderen en Jongelieden opgericht (Rietveld-van Wingerden & Tijsseling, 2010) en opende in 1891 te Leiden officieel de deuren (Hermus, 1937). Dit instituut zal in het vervolg vermeld worden als Effatha. De vereniging had als doel "zoo ver mogelijk in het werk der barmhartigheid zoowel onder blinden als doofstommen zich uit te strekken" (Verwaal, Brouwer & Teijlingen, 1988, p. 7). De leerlingen van Effatha kregen onder andere les in godsdienst en de Bijbel, zodat ook zij hun weg naar God konden vinden. Deze oprichting werd net als het IvD mogelijk gemaakt door de vrijheid om scholen op te richten met een eigen religieuze visie. In de strijd om gelijke financiering van het onderwijs, oftewel de schoolstrijd, was in 1889 een schoolwet aangenomen die er voor zorgde dat de zogeheten bijzondere scholen gedeeltelijk gesubsidieerd konden worden door de overheid. Pas in 1917 zouden de alle scholen financieel gelijkgesteld worden (Hordijk, 2001). Het bestuur van Effatha weigerde deze subsidies (Verwaal et al., 1988), dit uit angst voor de toenemende inspraak die de overheid dan zou kunnen krijgen. Op Effatha genoten vooral kinderen uit de arbeidersgezinnen onderwijs, maar ook leerlingen uit andere sociale klassen waren aanwezig (Rietveld-van Wingerden & Tijsseling, 2010).

Lagen van de samenleving

In de tijd dat de besproken doveninstituten opgericht zijn, aan het eind van de 19de eeuw, groeide de aandacht voor de ideeën van Karl Marx (Speet, 2007). In Marx' boek *Capital* (1867) werd de economische organisatie van landen bekritiseerd, welke zou leiden tot klassenverschillen. Deze ongelijkheid werd gecreëerd door drie kwesties, namelijk: "de mate van onderscheid tussen arm en rijk", "de mate waarin personeel ondergeschikt is aan hun meester" en "verschillen in levensstandaard tussen kapitaalbezitters en arbeiders" (Ultee, Arts & Flap, 2003, p. 65). Vooral de arbeidersklasse zou benadeeld worden door kapitalistische ontwikkelingen (Harris, 1948; Verkuil, Riessen & Straaten, 2005). Hierdoor gingen mensen opnieuw nadenken over de indeling van de samenleving. Katholieken hadden de opvatting dat God de mensheid had ingedeeld in drie standen: de rijken, de burgers en de armen (Speet, 2007; Van Xanten, 2007). Bourdieu onderscheidde in zijn boek *La Distinction* (1984) drie andere klassen: de burgerij, de kleinburgerij en de arbeidersklasse, oftewel de hoge, de midden- en de lage klasse (Duijvendak & Kooij, 1992).

Levensbeschouwelijke en religieuze visies

De periode waarin de drie doveninstituten opgericht zijn, was een periode met grote veranderingen in Nederland op politiek en religieus gebied (Tijsseling & Tellings, 2009). Zoals aangegeven vond het dovenonderwijs zijn oorsprong in het Verlichtingsideaal, dat Guyot overnam van De l'Épée (Rietveld – van Wingerden & Tijsseling, 2010). De Verlichting, welke opkwam tussen 1680 en 1800 in West-Europa, ging uit van vrijheid en gelijkheid voor iedereen. Tevens werd elk mens gezien als een rationeel wezen dat zelf in staat was te denken en kennis te verwerven (Groot, 2006; Klukhuhn, Wielema, Dooren, Zweerman, Snelders, Pater, et al., 1991; Verkuil et al., 2005; Weijers, 2007). Hierdoor ontstond een kritische houding tegenover de macht en het gezag van de kerk en werd geloven als iets voor binnen de kerkmuren gezien (Groot, 2003). Het menselijke denken, oftewel de 'ratio' was volgens het verlichtingsideaal dan ook onafhankelijk van geloof. Een van de grote denkers in de Verlichting, Immanuel Kant (1784), beantwoordde de vraag 'Wat is Verlichting' als volgt:

Verlichting is het afleggen van de mens van zijn, aan zichzelf te wijten, onmondigheid. Onmondigheid is het onvermogen, zonder leiding van anderen, van het eigen verstand gebruik te maken. (...) Heb zelf het lef van je eigen verstand gebruik te maken! is dus het motto van de Verlichting. (p. 1)

Met de opkomende welvaart eind 19de eeuw werd armoede vanuit het verlichte denken gezien als een oplosbaar probleem (Gerwen, 2000). Meer dan eerst bekommerden de burgerij en de middenstand zich om het lot van de arbeidersklasse. Mensen uit alle sociale klassen konden nuttig zijn voor de maatschappij. Zij moesten gedisciplineerd worden via de moraliserende gebieden van onderwijs en opvoeding. Het volk moest zogezegd 'verheven' worden. Door middel van het onderwijs konden zij zich ontpoppen tot rationele wezens (Kagchelland & Kagchelland, 2009; Smeyers & Levering, 2001; Wilschult, 2007). Waar hogerop komen binnen de maatschappij eerst onmogelijk leek (Sleebe, 2003), ontstond nu door het opdoen van kennis de mogelijkheid tot opklimmen op de sociale ladder (Buijs, 2007).

Het religieuze denken werd eind 19de eeuw beïnvloed door de Verlichting. Nederland was altijd overwegend christelijk geweest en de kerk was op vele gebieden actief betrokken in de maatschappij (Van Leeuwen, 2003). Dit veranderde met de komst van de Verlichting, waardoor de kerk minder macht en gezag kreeg op maatschappelijk terrein (Groot, 2003). Ook binnen het christendom ging men anders denken over onderwijs en opvoeding. Hierdoor werd binnen deze stroming vrijer gedacht over het belang van kennis en deugd. Door de uitbreiding van kennis werden veel fenomenen en kwesties op een natuurlijke manier verklaard (Bakker et al., 2006). Toch waren hier grenzen aan. Zo werd gedacht dat God aangeboren ideeën in de geest van de mens had geplant, waardoor de mens logisch kon redeneren (Van Hees, De Jonge & Nauta, 2003). Hierdoor bleef het bestaan van God erkend.

Binnen het katholicisme heerste, zoals eerder genoemd, de opvatting dat God de mensheid had ingedeeld in standen; rijken, de burgers en de armen. Alleen op deze manier zou de maatschappij goed kunnen functioneren (Speet, 2007; Van Xanten, 2007). Hier bleven zij aan vasthouden, ondanks het feit dat de opkomende Verlichting wel naar gelijkheid streefde in de maatschappij (Curran, 2002). Desondanks meenden de katholieken wel dat het een christelijke plicht was om mensen uit de laagste klassen bij te staan. Deze naastenliefde werd 'caritas' genoemd. De reden dat de rijkere katholieken deze hulp boden aan hun arme medemens, was de gedachte dat zij met deze giften hun ziel veilig konden stellen na hun dood (Heijst, 2005). Hoewel de verdeling in de maatschappij aangehouden werd, zagen de katholieken er het nut van in dat kinderen uit de lagere sociale klasse naar school gingen. Dit idee deelden zij met de protestanten. Op deze manier kreeg elk kind de mogelijkheid zijn of haar weg naar God te vinden. Daarnaast droeg onderwijs bij aan een volwaardige deelname in de samenleving en zorgde het dat ook het dove kind de maatschappij tot nut kon zijn. Dit motief werd gedeeld met de Verlichte ideeën over onderwijs (Rietveld-van Wingerden & Tijsseling, 2010; Verkuil et al., 2005).

Over de kijk op de verdeling van de maatschappij in klassen is vanuit het protestantisme minder expliciet geschreven. Wel heerste ook hier het idee van 'caritas'. De protestanten hadden volgens God de plicht om de armen bij te staan en deze in materiële en immateriële zaken te voorzien. Deze naastenliefde was geen gelijke ruil, maar een uiting van onvoorwaardelijke steun. De protestanten meenden, in tegenstelling tot de katholieken, dat deze goede daden geen effect hadden op het redden van hun ziel. Zij deden het enkel omwille van God (Heijst, 2005; De Villiers & De Beer, 2009; Weijers, 2007). Er wordt hierbij echter niet gesproken over een streven naar gelijkheid. Het is dus niet duidelijk of de scheiding tussen armen en rijken volgens de protestanten in stand moest worden gehouden. Wel vond er een verandering in denken plaats. Door een emancipatiebeweging, onder Abraham Kuyper (1837-1920), ontstond de gedachte dat er iets aan de situatie van de 'kleine luyden' (de lagere standen) gedaan kon worden, omdat God ieder mens een eigen talent had gegeven. Deze gedachte werkte ook door op de kijk op mensen met een beperking, zoals doven. Heerste eerst de gedachte dat God hen deze beperking had gegeven en dat er daarom niets aan veranderd mocht worden, nu mocht dit wel. Zij waren immers ook mensen met een eigen talent (Rietveld – van Wingerden & Tijsseling, 2010).

Sociale klasse binnen de instituten

Volgens directeurs van de instituten en deskundigen was het van groot belang dat elke dove onderwijs genoot. "Het onderwijs, de opvoeding is den blinden en doofstommen noodzakelijk om hen tot goede en nuttige leden der zamenleving te vormen." (Cappron, 1862, p. 118). Op die manier konden zij leren in hun eigen behoeften te voorzien waardoor zij zich konden onttrekken aan ellende en bedelarij. Het Guyot instituut en het IvD maakten het voor de dove leerling met minvermogende ouders mogelijk onderwijs te volgen door hen in de kosten tegemoet te komen (Gedenkboek, 1940; Tellings & Tijsseling, 2005; Rietveld-van Wingerden, 2004). Bij Effatha bleek dit lastiger omdat zij vanwege de weigering van subsidies over minder geld beschikten (Verwaal et al., 1988). Toch blijkt dat op alle drie de instituten leerlingen aanwezig waren uit verschillende sociale klassen, met de arbeidersklasse als grootst vertegenwoordigde groep (Comite oud-leerlingen Guyot 200, 1990; Gedenkboek, 1940; Rietveld-van Wingerden & Tijsseling, 2010).

Deze naar waarschijnlijkheid geringe, maar aanwezige diversiteit brengt vragen met zich mee over de behandeling van de leerlingen met verschil in sociale klasse. Er is immers regelmatig geschreven over ongelijke behandeling van leerlingen van verschillende sociale klasse in het reguliere onderwijs. Volgens Wielemans (2000) is de opbouw van de maatschappij, en daarmee de aanwezige klassenverschillen, vaak terug te vinden in het onderwijs; de samenleving wordt als het ware gereproduceerd in de

schoollokalen. Zodoende werden de leerlingen soms aan de hand van hun klasse behandeld. Zo kregen leerlingen van de hoge klasse op een katholieke jongensschool in Haarlem aan het eind van de 19^e eeuw beter en meer onderwijs dan kinderen van de midden- en lage klassen. Tevens werden de armere leerlingen in kleinere kamers ondergebracht dan de leerlingen van de gegoede burgerij:

Helemaal boven, alleen bereikbaar via de achterdeur en een ingewikkeld trappenstelsel, huisde de kroost van de onvermogenen, wier schoolgeld werd betaald door het armbestuur. Rillend tijdens de wintermaanden, zwetend tijdens de zomer, zaten die scharminkeltjes daar onder de pannen. (Speet, 2007, p. 86).

Ook daar waar de armen en de rijken in dorpschooltjes bij elkaar zaten, namen de armen de plekken achter in het lokaal in en kregen alleen de rijken (soms tegen extra betaling) in meer vakken onderwijs (Verkuil et al., 2005). Ook uit statuten van het IvD blijkt dat leerlingen die minstens f. 200,- per jaar betaalden recht hadden op een individuele kamer en er voor hen een tweede tafel werd aangelegd (Gedenkboek 1940). Doordat er op alle doveninstituten leerlingen van verschillende standen aanwezig waren, is het mogelijk dat ook hier sprake was van ongelijke behandeling van de verschillende leerlingen.

Het huidige onderzoek

Uit de bestudeerde literatuur blijkt dat kinderen van verschillende sociale klassen verschillend werden behandeld op sommige scholen. Hieruit rijst de vraag of dit ook het geval was op het Guyot Instituut, het IvD en Effatha. Daarnaast is er een mogelijkheid dat de levensbeschouwelijke en religieuze achtergronden van de betreffende instituten invloed hadden op deze eventuele verschillen in behandeling. Hoewel het aannemen van kinderen van verschillende sociale klassen en het financieel ondersteunen van arme leerlingen veelvuldig wordt besproken, is naar de rol van sociale klassen binnen het instituut nog weinig onderzoek gedaan. Het huidige onderzoek tracht inzicht te bieden in dit onderwerp door een antwoord te zoeken op de vraag: Werden leerlingen van verschillende sociale klassen verschillend behandeld op drie doveninstituten met een verschillende achtergrond in Nederland, in de periode 1895-1910?

Deze vraag zal eerst per instituut beantwoord worden. Vervolgens zal er gekeken worden naar de invloed van religie en levensbeschouwing op eventuele verschillen in het pedagogisch handelen. Ten slotte zullen deze antwoorden teruggekoppeld worden naar de algemene onderzoeksvraag. Met het verwerven van kennis en inzichten aan de hand van literatuur, kan er een theorie ontwikkeld worden, waarmee het fenomeen 'sociale

klasse' in de context van het dovenonderwijs en de maatschappij aan het eind van de 19^e/begin van de 20^e eeuw zal worden beschreven en verklaard.

Er is gekozen voor de periode 1895-1910. De reden hiervoor is dat in deze periode de drie instituten allemaal al enige tijd functioneerden. Daarnaast was er, naarmate de 20ste eeuw verstreek, steeds minder sprake van sociale ongelijkheid ten gevolge van de industrialisatie (Gerwen, 2000). Doordat ná 1910 de klassenverschillen vervaagden, is de gekozen periode een interessant tijdperk voor het huidige onderzoek.

Naast de te onderzoeken instituten zijn er meerdere dovenscholen opgericht in de 19^e en begin 20^e eeuw. Dit zijn de Inrigting voor Doofstommen-Onderwijs te Rotterdam, geopend in 1853 en de Amsterdamse dovenschool, geopend in 1911 (Rietveld-van Wingerden & Tijsseling, 2010). Deze zijn hier echter buiten beschouwing gelaten omdat dit scholen met een externaat waren, waardoor de kinderen een minder grote invloed genoten van de scholen. Daarnaast moest het onderzoek ingeperkt worden door de korte beschikbare tijd.

Het onderzoek is wetenschappelijk gezien relevant, omdat het inzicht biedt in de manier waarop de verschillende onderwijsinstituten omgingen met leerlingen in verschillende sociale klassen in relatie tot religie en levensbeschouwing. Als hier duidelijke resultaten in worden gevonden kan de vraag gesteld worden in hoeverre deze verschillen in het huidige onderwijs nog een rol spelen. Daarnaast kunnen uitkomsten aanleiding vormen voor verder wetenschappelijk onderzoek omtrent sociale klasse en speciaal onderwijs. Het onderzoek is van maatschappelijke significantie, in de zin dat kennis van historische patronen kan leiden tot een beter begrip van het hedendaagse pedagogische handelen.

Wat betreft de ethische aspecten van dit onderzoek is het nadeel van indirecte data dat betrokkenen niet kunnen reageren op de resultaten van het onderzoek en zich dus niet kunnen verweren. Het is van groot belang om zeer respectvol en zorgvuldig met de data om te gaan. Alle betrokken leerlingen zullen anoniem blijven. Er wordt naar gestreefd de data zo eerlijk mogelijk weer te geven, met oog voor alle betrokkenen. Ook zullen gegevens waar nu een taboe op rust in de juiste context behandeld worden. Ten slotte zullen de data niet voor andere doeleinden gebruikt worden dan voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

Begripsdefinities

Bij het definiëren van de begrippen is er rekening gehouden met de historische en maatschappelijke context. Hierbij zal worden gelet op de valkuil van anachronisme: doordat er met ogen van nu naar de tijd van toen gekeken wordt, kunnen situaties verkeerd geïnterpreteerd worden (Barnes & Barnes, 1989; Tijsseling, 2010). Het is belangrijk een aantal begrippen te definiëren omdat zo een duidelijk beeld wordt schetst

van wat deze inhouden. Deze definities zijn van belang voor het gericht zoeken naar documenten, alsmede voor de juistheid van het antwoord op de onderzoeksvraag, doordat de constructvaliditeit verhoogd wordt (Robson, 2002).

Sociale klasse is een belangrijk begrip in dit onderzoek. De inhoud van dit begrip is echter al uitgebreid besproken in voorgaande tekst. Hierin zijn verschillende termen gevonden voor variërende sociale klassen, waar tijdens de dataverzameling rekening mee zal worden gehouden.

Daarnaast is de definitie van 'behandelen' van belang. Volgens Van Dale (2009) wordt hiermee bedoeld 'met iets omgaan'. In dit onderzoek zal 'behandelen' gebruikt worden als de benadering van de leerlingen door het schoolpersoneel. Dit begrip kent de volgende aspecten: toelaten (het aannemen van een kind op het instituut), straffen (in de vorm van corvee, fysieke straffen, ontzegging van privileges, etc.) en privileges (bijvoorbeeld vrijstelling van klusjes, lesmaterialen van hogere kwaliteit, etc.). Hierbij moet wel gezegd worden dat dit voorlopige voorbeelden zijn die nog niet gebaseerd zijn op te onderzoeken data en in de loop van het onderzoek anders kunnen worden ingevuld.

Ten slotte is het belangrijk te weten wat wordt bedoeld met de leerlingen van de doveninstituten. Hermus (1922) beschreef doofstomheid als volgt: "De doofstomheid, zoals de naam aanduidt, besluit in zich een tweevoudig gebrek, een primair of het *doof zijn* en een secundair of het *stom zijn*" (p. 7). De nadruk op doofstomheid¹ blijkt ook uit de namen van de instituten. Er werd onderscheid gemaakt tussen kinderen die doof geboren werden of pas op latere leeftijd doof werden (Lenderink, 1907). Verder sprak Hermus (1922) over de "oneigenlijke doofstommen" (p. 10), waaronder kinderen vielen die beschikten over spraakvermogen en kinderen die "noemenswaardige gehoorresten" (p. 10) bezaten, maar niet konden functioneren in het regulier onderwijs. In dit onderzoek is de definitie van 'dove leerlingen': de kinderen die in de instituten verbleven of een poging deden onderwijs te mogen volgen aan het instituut.

¹ Het begrip 'doofstomheid' is verouderd en wordt tegenwoordig door doven als beledigend ervaren. Omdat het in de besproken tijd een gebruikelijke term was, kan niet uitgesloten worden dat het in dit onderzoek terug zal komen.

Onderzoeksopzet

Zoals genoemd in de inleiding, zal de algemene onderzoeksvraag per instituut beantwoord worden. Vervolgens zal geprobeerd worden eventuele verschillen tussen de instituten te verklaren aan de hand van de religieuze en levensbeschouwelijke context waarin de instituten zich bevonden. Hieruit zijn de volgende deelvragen voortgekomen:

- Hoe werden leerlingen van verschillende sociale klassen behandeld op het openbare Instituut voor Doofstommen te Groningen in de periode 1895-1910?
- Hoe werden leerlingen van verschillende sociale klassen behandeld op het katholieke Instituut voor Doofstommen te St. Michielsgestel in de periode 1895-1910?
- Hoe werden leerlingen van verschillende sociale klassen behandeld op het Protestants-christelijk Instituut voor Doofstommen Effatha in de periode 1895-1910?
- Hoe keek men vanuit de verschillende stromingen waarop de doveninstituten gegrondvest zijn aan tegen de verdeling van de maatschappij in sociale klassen, in de periode 1895-1910?

Bij het beantwoorden van de deelvragen zal gebruik gemaakt worden van kwalitatief onderzoek, in Boeije (2005) gedefinieerd als:

...een onderzoek waarbij de vraagstelling zich richt op onderwerpen die te maken hebben met de wijze waarop mensen betekenis geven aan hun sociale omgeving en hoe ze zich op basis daarvan gedragen. Er worden onderzoeksmethoden gebruikt die het mogelijk maken om het onderwerp vanuit het perspectief van de onderzochte mensen te leren kennen met het doel om te beschrijven en waar mogelijk te verklaren. (p. 27)

In dit onderzoek zal gebruikt gemaakt worden van historisch materiaal. De gegevens zullen vanuit het perspectief van de betrokken personen behandeld worden. Daarnaast is kwalitatief onderzoek geschikt voor het gestelde doel, omdat wordt getracht het fenomeen 'sociale klasse' in de context van het dovenonderwijs in de overgang van de 19^e naar de 20^e eeuw beschrijven en verklaren en daaruit conclusies trekken over de invloed van sociale klasse op de behandeling van leerlingen op de drie dovenscholen.

Het onderzoek zal uitgevoerd worden met behulp van materialen uit verschillende archieven in Nederland. Dit kan variëren van jaarverslagen tot persoonlijke documenten. Om een completer en betrouwbaarder beeld te krijgen van dovenonderwijs en Nederland in die tijd zullen er ook wetenschappelijke artikelen geraadpleegd worden. Vanwege de geringe tijd en de grote omvang van de informatie zal het nodig zijn een adequate selectie te maken.

Deze data zullen worden geanalyseerd met behulp van de gefundeerde theoriebenadering. Deze manier van onderzoek is zeer geschikt voor gebieden waar nog geen sprake is van uitgebreide theorieën en concepten (Robson, 2002). De benadering heeft als doel het ontwikkelen van een theorie, een algemene regel, waarmee verschijnselen kunnen worden verklaard, wat het huidige onderzoek tracht te doen. De verzamelde data worden in stukjes tekst verdeeld waaraan codes worden verleend, zodat er een codeboom ontstaat (Boeije, 2005). Aan de hand van deze codeboom zal de onderzoeksvraag beantwoord worden. De analyse zal plaatsvinden met behulp van het digitale coderingsprogramma MAXQDA (2007), wat zorgt voor een meer inzichtelijke ordening van de verzamelde gegevens (Van Zwieten & Willems, 2004).

Vanwege de historische aard van het onderzoek wordt gebruik gemaakt van indirecte data, dat wil zeggen, gegevens van derden (Delnooz, 2003). Ervaringen van de leerlingen zelf zullen moeilijker te verkrijgen zijn dan jaarverslagen en dergelijke. Indirecte data bieden niet de mogelijkheid tot doorvragen en verheldering, waardoor de onderzoeker sterk afhankelijk is van eigen interpretaties. Dit kan zowel de validiteit als de betrouwbaarheid van het onderzoek beïnvloeden, aangezien iedere onderzoeker met een andere blik en andere kennis data beoordeelt. Het onderzoek wordt echter door vier mensen uitgevoerd, wat de interbeoordelaarbetrouwbaarheid bevordert: wanneer alle onderzoekers elkaars bevindingen controleren, zal er minder sprake zijn van (on-)systematische fouten door een gekleurde visie. Een ander voordeel is dat de data al aanwezig zijn, waardoor de onderzoekers de data niet in een bepaalde richting kunnen sturen. Wel zal rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat in de documenten en verslagen van de instituten zaken positiever zijn weergegeven dan ze in werkelijkheid waren. De validiteit kan bevorderd worden door alle stappen die tot een bepaalde conclusie en interpretatie geleid hebben, duidelijk uiteen te zetten in een logboek (Boeije, 2005). Tevens zullen hier aanpassingen, problemen en oplossingen genoteerd worden. Dit bevordert eveneens de betrouwbaarheid: door een logboek aan te leggen wordt de herhaalbaarheid van het onderzoek beter mogelijk (Van Zwieten & Willems, 2004).

Resultaten

In deze sectie zullen de resultaten van het onderzoek naar klassenverschillen binnen de doveninstituten Guyot, het IvD en Effatha en de invloed hiervan op de behandeling van leerlingen in de periode 1895-1900 worden gepresenteerd. Ook zal worden besproken hoe men vanuit de achterliggende religie of levensbeschouwing aankeek tegen het fenomeen sociale klasse. Zoals aangegeven in de onderzoeksopzet, is gebruik gemaakt van kwalitatief onderzoek. Hierbij richt het onderzoek zich op mensen die betekenis geven aan hun sociale omgeving. Het is dan ook van belang om het perspectief van de onderzochte mensen te leren kennen (Boeije, 2005). In het geval van de instituten zijn dit de leerlingen en het personeel, wat betreft de maatschappelijke context gaat het om theologen en filosofen. Om een antwoord te kunnen geven op de deelvragen, is het belangrijk te kijken naar hoe de betrokkenen zelf destijds sociale klassenverschillen in de maatschappij en binnen het dovenonderwijs ervoeren. Persoonlijke documenten van de (oud-)leerlingen waren moeilijk te vinden; de informatie is gevonden in jaarverslagen, boeken, tijdschriften, registers van ontslagen leerlingen en open brieven, afkomstig van schoolpersoneel. Er is gezocht in het Nationaal Archief te Den Haag, de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, de Universiteitsbibliotheek te Utrecht, het Universiteitsmuseum te Utrecht, het gemeentearchief van Leidschendam-Voorburg, de Bibliotheek van Guyot te Haren en de Groninger Archieven te Groningen. Alle documenten komen uit de periode 1895-1910 en zijn dus geschreven door personen die destijds daadwerkelijk betrokken waren bij de verschillende instituten. Wel dient hierbij rekening gehouden te worden met het feit dat het grootste deel van de documenten afkomstig is van de directies van de instituten en wellicht in het belang van de instituten is geschreven. Bovendien zijn de onderzoekers sterk afhankelijk van de eigen interpretaties, vanwege het feit dat de betrokkenen niet meer in leven zijn en de mogelijkheid tot doorvragen daarom niet aanwezig is. Ondanks deze kanttekeningen kan worden gesteld dat de informatie bruikbaar is voor het huidige onderzoek.

Aangezien er nog weinig onderzoek is gedaan naar de rol van sociale klasse in de relatie tussen leerlingen en personeel op de betreffende doveninstituten in de periode 1895-1910, sluit deze benadering goed aan op het huidige onderzoek. In het digitale analyseprogramma MAXQDA (2007) is de data geanalyseerd door codes toe te kennen aan bepaalde citaten. De codes komen voort uit de tekst en zijn dus niet vooraf bepaald. Het bleek dat de deelvragen met betrekking tot de instituten veelal dezelfde codes toegekend kregen en dat het verstandig was voor de vierde deelvraag: 'Hoe keek men vanuit de verschillende stromingen waarop de doveninstituten gegrondvest zijn aan tegen de verdeling van de maatschappij in sociale klassen, in de periode 1895-1910?' een aparte analyse uit te voeren. Dit is de reden dat er twee codesystemen zijn ontstaan.

De eerste codeboom heeft betrekking op de drie instituten, waarbij de volgende concepten prevaleerden: *toelating* (van kinderen op de instituten), *financiën* (inkomsten en uitgaven van de instituten), *sociale klasse* (de achtergrond van de leerlingen) en *privileges* (het wel of niet genieten van privileges en/of tegemoetkomingen). Daarnaast zijn er codes ontwikkeld die niet op elke deelvraag betrekking hebben, maar voor het beantwoorden van de deelvragen wel relevant bleken, zoals *zorg voor oud-leerlingen* en *gedwongen schoolverlating*. De tweede codeboom, die betrekking heeft op de manier waarop vanuit de Verlichting, het katholicisme en het protestantisme werd aangekeken naar sociale klassenverschillen in de maatschappij, bevat de volgende concepten: *staatsbemoeienis* (de staat fungeerde als vangnet), *gelijktrekken verschillende sociale klassen* (men streefde naar het gelijkheidsideaal) en *de maatschappij geordend vanuit God* (God heeft een natuurlijke hiërarchie in de maatschappij aangebracht). Voor een volledig overzicht van de codebomen wordt verwezen naar Bijlage A.

Hieronder zijn de onderzoeksbevindingen per deelvraag uiteengezet. De resultaten zijn ondersteund door enkele relevante citaten, waarbij voortdurend is stilgestaan bij de achtergrond van de persoon in kwestie en zijn of haar belangen. In verband met de privacy van de onderzochte leerlingen en betrokkenen van de instituten zijn geen namen genoemd.

Het Guyot Instituut

Bij het Guyot Instituut (in de onderzochte periode onder leiding van directeur P. Roorda) komt het gelijkheidsideaal van de Verlichting, dat reeds is besproken in de theoretische inleiding, sterk naar voren in alle onderzochte jaarverslagen. Het concept sociale klasse staat hierbij op de voorgrond:

De inrichting, die hare deuren voor geen doofstom kind in Nederland sluit, die niet vraagt naar godsdienst, afkomst of opvoeding, die, met zeer geringe hulp van gemeente- of armbestuur of van particulieren, ook de kinderen der meest onbemiddelde ouders opneemt...²

Dit citaat laat zien dat het instituut kinderen van zowel arme als rijke ouders toeliet. De meeste kinderen werden gratis onderwezen en verzorgd. Zo blijkt uit registers van ontslagen leerlingen dat tussen 1896 en 1908 van de 210 leerlingen er maar liefst 197 kosteloos in het instituut verbleven. De overige leerlingen werden tegemoetgekomen in de kosten of waren niet woonachtig in het instituut.³

² Jaarverslag Guyot, 1907: 1-2.

³ Registers van getuigschriften voor ontslagen leerlingen Guyot, 1815-1917 (het gehele document).

Het aantal kinderen van minvermogende ouders op het instituut was dus aanzienlijk. Het was echter niet vanzelfsprekend dat kinderen gratis werden opgenomen: ouders moesten, wanneer zij konden, een financiële bijdrage leveren. Zo kwam het wel eens voor dat een leerling van school werd gestuurd wanneer de ouders weigerden kostgeld te betalen, terwijl zij hiertoe wel in staat waren.⁴ Het was volgens de jaarverslagen wel degelijk van belang dat de rijkere ouders een bijdrage leverden, omdat het instituut grotendeels kinderen huisvestte van wie de ouders geen kostgeld konden betalen⁵ en dus afhankelijk was van giften.

Naast de bijdrage die vermogende ouders voor hun kinderen leverden, was het instituut afhankelijk van giften van particulieren en subsidies. Zo stelden verschillende vervoersmaatschappijen, zoals de Staatsspoorwegen en de Lemmer Stoomboot, hun diensten beschikbaar voor de kinderen uit lagere sociale milieus, zodat ook deze kinderen hun zomervakantie thuis konden doorbrengen.⁶ Andere giften van particulieren of instellingen bestonden uit cadeautjes, lekkernijen en uitstapjes voor de leerlingen. Alle leerlingen kregen hierbij iets. Zo wordt vermeld dat in 1910 een weldoener alle leerlingen meenam naar een bioscoopvoorstelling.⁷ Jongens deden soms andere activiteiten dan meisjes en hogere leerjaren maakten andere uitstapjes dan lagere klassen. Bovendien kregen de leerlingen een cadeau bij hun ontslag.⁸ Over onderscheid naar arm en rijk hierbij is niets bekend.

Er wordt echter één keer gewezen op een vergoeding, die kinderen moesten betalen om een muziekstuk bij te kunnen wonen.⁹ Het is echter niet zeker of dit betekende dat alleen de rijkere kinderen deel konden nemen, of dat het Guyot Instituut de armere kinderen tegemoetkwam. Over het algemeen zag het schoolpersoneel er op toe dat kinderen van vermogende ouders niet minder hoefden te doen of meer voor elkaar kregen dan hun schoolgenootjes met minder rijke ouders:

En toen hij goed inzag, dat hij niets meer was dan zijn kameraadjes en dat hij precies het zelfde moest doen als dezen, toen werd hij langzamerhand beter.¹⁰

Ook was het niet de bedoeling dat kinderen zelf geld uitgaven wanneer zij ergens heen gingen.¹¹ Of dit te maken heeft met het streven naar gelijkheid wordt echter niet expliciet vermeld.

⁴ Jaarverslag Guyot, 1907: 2-3, 1909: 5.

⁵ Ibid., 1900: 2, 1903: 4.

⁶ Ibid., 1904: 14.

⁷ Ibid., 1910: 14.

⁸ Ibid., 1906: 18.

⁹ Ibid., 1910: 14.

¹⁰ Ons Tijdschrift, 16 maart 1911: 18.

¹¹ Veertiende open Brief Guyot, 1895/1896: 5.

In de jaarverslagen en open brieven is veel aandacht besteed aan kinderen die vanwege hun ijver en deugdzaamheid beloond werden. Begaafdheid en afkomst waren hierbij niet belangrijk; het deed ertoe, of een kind braaf was en zijn/haar best deed op school. Alle kinderen die hierbij in de prijzen vielen, genoten gratis onderwijs en verzorging¹² en kwamen dus uit lagere sociale milieus. Of de keuze voor arme kinderen bewust was, of dat deze op toeval berustte, kan niet gezegd worden, aangezien het grootste deel van de kinderen gratis in het instituut verbleef.

In lijn met het Verlichte idee van volksverheffing, wat uitgelegd is in de theoretische inleiding, werd er veel aandacht besteed aan onderwijs in de ambachten. Het was de bedoeling dat kinderen later in hun eigen onderhoud konden voorzien, aangezien het grootste deel van de kinderen afkomstig was uit de arbeidersklasse en dus financieel niet konden worden ondersteund door hun ouders. Er wordt onder andere melding gemaakt van onderwijs in het naaien en strijken voor de meisjes en het schoenmaken, zeilmaken en handwerken voor de jongens.¹³ Niet alle leerlingen bleken echter even succesvol en het instituut vreesde dan ook voor hun toekomst. Dit was ook de reden dat men probeerde oud-leerlingen niet uit het oog te verliezen. Leerlingen werden opgeroepen contact te houden met elkaar en het instituut.¹⁴

Uit bovenstaande resultaten blijkt dat leerlingen wat betreft sociale klasse gelijk werden behandeld. Wanneer de school giften kreeg, profiteerden alle kinderen hiervan en iedereen deed mee aan uitstapjes. Daarnaast werden armere kinderen gedeeltelijk of geheel tegemoetgekomen in de kosten voor onderwijs en verzorging en konden zij gratis reizen met het openbaar vervoer. Dit kan gezien worden als een verschil in behandeling, waarbij de kinderen uit de lagere sociale klasse meer tegemoet werden gekomen dan de kinderen uit de hogere sociale klasse. Gezien de andere resultaten is het echter ook denkbaar dat het de bedoeling was op deze manier alle kinderen dezelfde kansen te bieden. Het grootste deel van de kinderen kwam uit de arbeidersklasse, wat blijkt uit het aantal kinderen dat gratis werd onderwezen en verzorgd en de nadruk op ambachtelijk onderwijs. Er wordt wel gesproken over kinderen met vermogende ouders, die zelf af en toe wat geld te besteden hadden, waaruit blijkt dat de sociale klasse van de leerlingen niet was beperkt tot die van de arbeiders. Dit is een bevestiging van het literatuuronderzoek naar het Guyot Instituut, dat in de theoretische inleiding is weergegeven. Wanneer wordt teruggekoppeld naar de onderzoeksvraag 'hoe werden leerlingen van verschillende sociale klassen behandeld op het Instituut voor Doofstommen te Groningen in de periode 1895-1910?', dan kan worden gesteld dat werd gepoogd de sociale klassenverschillen binnen het instituut op te heffen. Arme ouders

¹² Jaarverslag Guyot, 1903: 12, 1906: 16, 1909: 11.

¹³ Ibid., 1908: 12-13.

¹⁴ Veertiende open brief Guyot, 1895/1896: 8.

werden daarom tegemoetgekomen in de kosten, terwijl rijke ouders een nader overeen te komen bedrag voor hun kind betaalden.

Het IvD

In de periode 1895-1910 zijn twee directeuren werkzaam geweest op het IvD, welke verantwoordelijk waren voor de jaarverslagen die in de betreffende jaren zijn uitgegeven en in dit onderzoek zijn gebruikt: C. J. A. Terwindt (werkzaam van 1876 tot 1909) en Mgr. A. Hermus (werkzaam van 1909 tot 1940).

In de jaarverslagen van het IvD komt de aanwezigheid van behoeftige 'doofstomme' leerlingen terug. Vrijwel elk jaarverslag uit de betreffende periode meldt dat leerlingen uit de 'behoefte klasse' onderwijs volgden. Over het algemeen komt het belang van onderwijs voor iedereen, maar vooral voor de arme doven, veel terug in de jaarverslagen. Het jaarverslag van 1906 bevat een bijlage genaamd "de merkwaardige brochure". Hierin worden alle ouders opgeroepen hun kind zo vroeg én zo lang mogelijk onderwijs te laten genieten. Wanneer zij dit niet zouden doen, dan zou het kind uitgroeien tot een last voor de maatschappij.¹⁵ De ouders die het kostgeld voor het instituut niet konden betalen werden in de kosten tegemoet gekomen. Dit was mogelijk doordat het IvD, ondanks een matige subsidie van de provincie en het rijk, caritas ontving.

Van af den beginne van zijn bestaan heeft het schoone liefdeswerk voor de arme katholieke doofstommen zich in hooge mate mogen verheugen in de sympathie en den krachtendadigen finantieelen steun van de katholieken van Nederland.¹⁶

Voor drie van de 137 leerlingen werd in 1899 het kostgeld volledig betaald¹⁷ en in 1907 was dit voor één van de ruim 160 leerlingen nodig.¹⁸ Voor overige leerlingen werd een gedeelte of helemaal niets betaald. Hier is uit op te maken dat het grootste gedeelte van de leerlingen behoorde tot de behoeftige klasse. Het klopt dan ook, wanneer door Lenderink (1907) wordt gemeld dat de leerlingen op het IvD afkomstig waren uit arbeidersgezinnen.¹⁹ Uit de data blijkt niet of en hoe werd gecontroleerd of een gezin daadwerkelijk het kostgeld niet kon betalen.

Het instituut achtte het van belang dat de leerlingen na hun ontslag in hun eigen onderhoud konden voorzien. De aanwezigheid van voornamelijk leerlingen uit de

¹⁵ Jaarverslag IvD, 1906: 39-40.

¹⁶ Ibid., 1907: 9.

¹⁷ Ibid., 1900: 21.

¹⁸ Ibid., 1908: 9

¹⁹ Lenderink, 1907: 386.

arbeidersklasse maakte dat het onderwijs in de ambachten centraal stond. Volgens het IvD zou een ontslagen leerling zonder dit onderwijs weinig kans hebben op een baan.²⁰

Niet alleen tijdens de leerjaren werd er aandacht besteed aan de toekomst, er werd ook gedacht aan de reeds ontslagen leerlingen van het Instituut. Er werd goed contact onderhouden met deze oud-leerlingen.

De bijzondere zorg voor de ontslagen leerlingen, is vooral wat het instituut van Sint-Michielsgestel van alle andere onderscheidt.²¹

De leerlingen die na ontslag geen werk hadden of noodlijdend waren, werden door het instituut onderhouden of een baan aangeboden. Bij bezoek aan het instituut werd in de reiskosten tegemoet gekomen voor de arme oud-leerlingen.²² Onbekend is echter aan hoeveel oud-leerlingen deze financiële zorg werd verleend. Het IvD hield ook op andere manieren rekening met de behoeftige leerlingen. Zo kon het maandblad 'de vriend der doofstomme' door de behoeftige doven worden gelezen doordat zij deze gratis toegezonden kregen.²³

Over de specifieke behandeling van leerlingen met betrekking tot hun sociale klasse wordt zowel impliciet als expliciet niets genoemd. Uit de jaarverslagen en het boek van Lenderink (1907) blijkt dat het IvD vooral veel aandacht besteedde aan de minder bedeelde doven. Zowel bij de toelating als na het ontslaan van zijn leerlingen bekommerde het instituut zich om de lagere sociale klassen. Er wordt nauwelijks gesproken over privileges die kinderen uit de ene sociale klasse wel kregen en kinderen uit een andere klasse niet. Wel staat in het jaarverslag van 1906 geschreven dat, hoewel de geschikte toelatingsleeftijd voor het instituut 7 jaar was, bij hoge uitzondering leerlingen na het tiende levensjaar konden worden aangenomen. Dit kon alleen gebeuren op voorwaarde dat alle kosten voor de betreffende leerling werden betaald. Dit betekent dus dat er mogelijkheden waren tot exclusieve toelating, wanneer een gezin over geld beschikte. Het is niet bekend of dit daadwerkelijk voorkwam en wat de overige voorwaarden waren.

Over de verdere behandeling van leerlingen afkomstig uit de hogere sociale klasse is weinig gevonden, maar dit wil niet zeggen dat zij niet anders werden behandeld. Bij bespreking van activiteiten of uitstapjes konden naar verluid alle kinderen meedoen. De leerlingen konden in de vakanties allemaal gratis reizen met dank aan de Staatsspoorwegen²⁴ en dit beperkte zich niet alleen tot de behoeftige leerlingen.

²⁰ Ibid.

²¹ Lenderink, 1907: 390.

²² Jaarverslag IvD, 1900-1910.

²³ Ibid., 1905: 22

²⁴ Ibid., 1900-1910.

De jaarverslagen prijzen en danken alle geldschietters en betrokkenen veelvuldig. Dit is een rode draad die men terug kan vinden in de jaarverslagen van de periode 1895-1910. Er wordt geen negatief woord gesproken over (oud-)leerlingen, leden of andere betrokkenen. Elke zorg, gift of aandacht wordt 'liefdevol', 'barmhartig' of 'edelmoedig' genoemd.

Bij terugkoppeling naar de deelvraag: 'hoe werden leerlingen van verschillende sociale klassen behandeld op het Rooms-katholieke Instituut voor Doven te Sint-Michielsgestel in de periode 1895-1910?' kan op grond van genoemde resultaten worden gesteld dat er enkele verschillen waren in behandeling op grond van hun sociale klasse. Dit verschil beperkte zich tot de tegemoetkoming in verscheidene kosten voor de ouders van behoeftige leerlingen, waar dit bij de ouders van bedeelde leerlingen niet nodig werd geacht. Dit verschil was ook zichtbaar bij de zorg voor oud-leerlingen, die zich ook beperkte tot de lage sociale klasse. Het is mogelijk dat dit verschil voortkwam uit de wens sociale ongelijkheid binnen het instituut tegen te gaan.

Effatha

In de periode 1895-1910 zijn twee directeurs werkzaam geweest op Effatha, welke verantwoordelijk waren voor de jaarverslagen die in de betreffende jaren zijn uitgegeven en in dit onderzoek zijn gebruikt: L.C. Oranje (werkzaam van 1891 tot 1906) en A. Kes (werkzaam van 1907 tot 1916).

Uit het jaarverslag van 1895 blijkt dat er bij de aanmelding van de leerlingen op Effatha leerlingen waren die financiële steun behoeften. Zij konden het schoolgeld niet betalen en vroegen daarom een bijdrage uit de Noodkas. Deze was opgericht om kinderen uit on- en minvermogende gezinnen op te kunnen nemen. Elk jaar kwamen er nieuwe aanvragen die een beroep deden op de Noodkas.²⁵ Het bestuur van Effatha merkte op dat er meer ouders van leerlingen waren die het kost- en verpleggeld niet konden betalen dan dat er ouders waren die deze kosten wel konden opbrengen.²⁶ Tevens bemerkte het bestuur dat de meeste doven zich in de lagere standen van de samenleving bevonden.²⁷

Naast de verpleggelden die betaald moesten worden, waren er nog een aantal vereisten aan de toelating van de kinderen. Zij kregen allen een lijst met kleding en accessoires die meegebracht moesten worden naar Effatha. Hier zaten enkele eisen aan:

Alles moet van goede, nieuwe en sterke stof zijn. Bij boven- en ondergoed behoort van ieder een goede voorraad lappen van dezelfde stof gevoegd te zijn,

²⁵ Jaarverslag Effatha, 1895: 27.

²⁶ Ibid., 1902: 29.

²⁷ Ibid., 1904: 31.

om te verstellen. De vorm en kleur der kledingstukken blijve aan de keuze der ouders overgelaten. Ieder kleede zijn kind naar keuze en stand.²⁸

Een gevolg van de hoge verpleeg- en kostgelden en de andere vereisten voor toelating bij Effatha, was dat sommige leerlingen gedwongen waren onderwijs te volgen op een ander instituut of andere school:

Meer dan één geval is bij ons bekend dat de ouders gaarne en het liefst hun kind in Effatha wilden hebben, maar dat geldelijke moeielijkheden oorzaak werden, dat Groningen of Rotterdam werd gekozen (...) Zolang onze krachten zoo klein zijn, zullen we het moeten aanzien, al is het ook met een traan in het oog, dat onbemiddelde ouders, in strijd met hunne doopsbelofte, hun doofstomme kroost naar elders moeten zenden. Dat onze roepstem dan doordringe tot velen, vooral ook tot onze Gereformeerde diaconien: Steun onze Noodkas!²⁹

Ook in andere jaarverslagen zijn noodkreten vanuit het bestuur van de Noodkas te vinden.³⁰ Dit betekent niet dat er geen kinderen werden geholpen vanuit de Noodkas. Zo waren er in het schooljaar van 1901-1902 negen van de 30 kinderen wiens ouders financieel werden ondersteund.³¹ De kost- en verpleeggelden moesten echter elk jaar weer betaald worden. Voor leerlingen met minder bedeelde ouders betekende dit soms dat ze gedwongen de school moesten verlaten.

Naast de bijdrage die de ouders en omgeving van de leerlingen leverden ontving Effatha giften om hun leerlingen te onderwijzen en verzorgen. Deze kwamen in de vorm van geld uit collectebussen, donaties of erfenissen. Daarnaast werden op feestdagen ook cadeautjes geschonken. Uit het jaarverslag van 1896 blijkt dat elke leerling een cadeautje en een versnapering ontving met het Sinterklaasfeest. Naast deze schenkingen waren er dagtochten naar Den Haag of Noordwijk waaraan alle leerlingen mochten deelnemen.³² In geval van ziekte werden de leerlingen behandeld door doktoren en tandartsen die gratis hun diensten aanboden.³³ Als de leerlingen een persoonlijke gift van thuis kregen, werd dit soms gedeeld.³⁴ Sommige giften waren speciaal gericht op de armere leerling. Zo mochten leerlingen met minder bedeelde ouders gratis gebruik maken van treinen, wanneer zij terug naar huis gingen in de

²⁸ Ibid., 1895: 80.

²⁹ Ibid., 1895: 27.

³⁰ Ibid., 1898: 30; 1899: 18; 1901: 34; 1906: 28; 1907: 28-29.

³¹ Ibid., 1902: 29.

³² Ibid., 1895: 26; 1896: 21.

³³ Ibid., 1899: 8; 1900: 27; 1906: 11.

³⁴ Ibid., 1901: 32.

vakanties.³⁵ Tevens werden er voor deze leerlingen kleren gemaakt en hersteld door christelijke zusters in de stad.³⁶

Na deze resultaten te hebben bekeken kan er een antwoord worden geformuleerd op de vraag hoe leerlingen van verschillende sociale klassen werden behandeld op het Christelijk Instituut voor Doofstommen Effatha in de periode 1895-1910. Hoewel Effatha onderwijs wilde bieden aan alle dove kinderen die verbonden waren aan een protestantse kerk, kon het instituut dit niet waarmaken. Doordat veel ouders de verpleeggelden niet konden betalen keerden zij naar Groningen of Rotterdam, waar hun kinderen wel gratis onderwijs konden genieten. Aangemelde leerlingen werden dus wel degelijk verschillend behandeld en dit staat in verband met de sociale klasse waarin zij zich verkeerden. De Noodkas van Effatha was niet goed genoeg gevuld om alle kinderen uit lagere sociale klassen een plek te bieden op het instituut. Onder de toegelaten leerlingen van Effatha vonden ook verschillen in behandeling plaats. Alleen leerlingen uit armere gezinnen mochten gratis reizen met de trein of werden geholpen bij het voorzien in de benodigde kleding. Of dit voortkwam uit verlangen naar gelijkstelling van leerlingen uit verschillende sociale milieus is nog de vraag. Met de giften in beschouwing genomen, is er geen verschil in behandeling gevonden aan de hand van de sociale klasse van de leerling. Uit de jaarverslagen komt naar voren dat *elk* kind een cadeautje kreeg met Sinterklaas en dat *alle* kinderen gratis mee mochten met de uitstapjes.

Uit de gevonden data blijkt dat leerlingen van verschillende sociale klasse in sommige opzichten verschillend werden behandeld op het Christelijk Instituut voor Doofstommen Effatha in de periode 1895-1910.

Maatschappelijke achtergronden en sociale klassen

Het ideaal van vrijheid en gelijkheid voor iedereen klonk in de periode 1895-1910 sterk door in de Nederlandse maatschappij. Dit verlichte denkbeeld streefde naar onderlinge saamhorigheid van alle standen.³⁷ In de Nederlandse politiek waren deze veranderingen ook merkbaar. Men kwam met de invoering van verschillende sociale wetten die de bevolking moesten ondersteunen. Het wordt vooral duidelijk dat de arbeiders volledig afhankelijk waren van het loon dat zij verdienden uit arbeid. Wanneer dit wegviel waren zij toegewezen op de armenzorg of op naasten. Deze maatschappelijke verhoudingen vond men te betreuren en men vond het in strijd met het gevoel van de maatschappelijke rechtvaardigheid. Daarom werd er gepleit voor een arbeiders- en pensioenverzekering.³⁸ Verder werd het mogelijk voor werklieden om zich te verenigen in zogenaamde 'vakfederaties'. Op deze manier kwamen arbeiders sterk te staan in de

³⁵ Ibid., 1906: 26.

³⁶ Ibid., 1908: 27.

³⁷ Beversluis, 1905: 29

³⁸ Boissevain, 1899: 612

kwesties die speelden. De oprichting van de arbeiderswoning en de staatspensioenring zijn voorbeelden van deze kwesties.³⁹ Er was ook duidelijk behoefte aan ondersteuning van de arbeidersklasse. In Amsterdam bijvoorbeeld werd veel aanspraak gemaakt op de arbeidsbeurs. Met deze beurs kreeg de Amsterdamse arbeider extra ondersteuning.⁴⁰

Het werd inmiddels als vernederend gezien, wanneer men afhankelijk was van de armenzorg. De overheid zag het dan ook als haar plicht om te voorkomen dat arbeiders afhankelijk werden van de armenzorg. Het ging beter met de arbeidersklasse en er moest voor gezorgd worden dat zij niet (opnieuw) konden afglijden:

Het vernederende gelegen in het afhankelijk zijn van de armenzorg, wordt steeds dieper gevoeld, en naar gelang de arbeidersbevolking zich ontwikkelt, wordt de eisch dringender tot voorkoming van deze vernedering, voor zoover die voorkoming in de macht van den staat ligt. De liefdadigheid als normaal element in het leven van de grootste volksklasse is een schande voor de maatschappij....⁴¹

Naast sociale wetgeving voor de arbeidersklasse, was er ook sprake van ondersteunende wetgeving voor de onderste laag van de bevolking. De armenwet werd herzien. De organisatie en uitvoering van de armenzorg kwam in zijn geheel voor rekening van de burgerlijke overheid. De overheid zag het als haar plicht om degenen die niet in hun onderhoud konden voorzien te hulp te komen. Daarbij zag zij de werken van de kerken niet over het hoofd, maar ze was in vaste overtuiging van haar taak op dit gebied.⁴² De scheiding van kerk en staat, welke vanuit de Verlichting nagestreefd werd, kwam hier sterk naar voren. Zo pleitte bijvoorbeeld de materialistische denkwijze van Marx' aanhangers ervoor om terug naar de Verlichting te gaan: het bestaan van God was hierbij niet meer mogelijk.⁴³ Toch was er binnen de politiek niet alleen de opvatting dat God niet zou bestaan. Onder leiding van Dr. Abraham Kuyper stond de christelijke politieke partij, de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), ook voor de idealen van gelijkheid en vrijheid voor iedereen.⁴⁴ Kuyper kwam op voor de 'kleine luyden' in de maatschappij en maakte zich sterk voor de rechten en plichten van de arbeiders en de invoering van sociale wetten. Dit deed hij vanuit een protestants-christelijke overtuiging.⁴⁵

Waar Kuyper duidelijk voor gelijkheid in de maatschappij was, was men het er binnen het christendom niet over eens of de maatschappij wel of niet ingedeeld moest blijven in sociale klassen. In een katholiek overzicht van staats- en maatschappijleer

³⁹ Kroniekschrijver, 1899: 758

⁴⁰ Kroniekschrijver, 1902: 504

⁴¹ Greven, 1907: 294-295

⁴² Kroniekschrijver, 1901: 603-604; Peerbolte, 1896:551

⁴³ Steinmetz, 1901: 428

⁴⁴ Beversluis, 1905: 29

⁴⁵ De Wilde, 1902

kwam sterk naar voren dat zij de staat georganiseerd zagen door God. De verschillende lagen in de samenleving zouden voor een sterk geraamte van de staat zorgen, de burgers zouden gelukkiger zijn met deze indeling.⁴⁶ Ook binnen het protestantisme gingen stemmen op voor de verdeling van de maatschappij. God heeft een hiërarchische orde in de wereld gebracht, welke zichtbaar is binnen onder andere de familie en de staat. Andere protestantse bronnen daarentegen, spraken zich uit tegen de verdelingen van de maatschappij in sociale klassen. Wanneer alle klassen verenigd zouden zijn, met het christendom als basis, dan zouden de goede elementen van het individualisme en het socialisme zorgen voor samenwerking in organisaties zoals de staat.⁴⁷ Een protestantse predikant, die voor een christelijk-liberaal streven was, verwoorde het zo:

Heeft niet het Christendom het eerst de idee der gelijkheid aller menschen op den voorgrond gesteld, zoodat slaaf en heer voor God, d. i. naar het wezen der dingen, gelijk staan? Heeft niet het Christendom de eenheid aller menschen gepredikt?⁴⁸

Deze predikant zag het christendom als grondlegger van het gelijkheidsideaal en was tegen de verdeling van de maatschappij in verschillende sociale klassen.

Het antwoord op de gestelde vraag: 'Hoe keek men vanuit de verschillende stromingen waarop de doveninstituten gegrondvest zijn aan tegen de verdeling van de maatschappij in sociale klassen, in de periode 1895-1910?' kan uit bovenstaande resultaten gegeven worden. Duidelijk is dat er vanuit het verlichte denken veranderingen plaatsvonden in de maatschappij. De verdeling van de maatschappij in verschillende sociale klassen werd gezien als iets wat langzaam gelijk getrokken kon worden door de bemoeienis van de staat, het bestaan van God werd gezien als iets voor buiten de politiek. Er werd gestreefd naar meer gelijkheid in de maatschappij en de mogelijkheid tot klimmen op de sociale ladder.

De christelijke kijk op de verdeling van de maatschappij in sociale klassen in de periode 1895-1910 blijkt verdeeld. Een aantal rooms-katholieke en protestantse bronnen gaven aan dat deze verdeeldheid georganiseerd werd vanuit God en dat alles een eigen plek toegewezen had gekregen. Aan deze verdeling in de maatschappij moest men als mens niets doen. Andere protestantse bronnen zeiden juist dat de maatschappij niet verdeeld zou moeten zijn in sociale klassen. Zij zagen het christendom als een basis in de maatschappij en God werd door sommigen als de grondlegger van het gelijkheidsideaal gezien. Vanuit de politiek was de protestantse politicus Dr. Abraham Kuyper met de ARP ook voor staatsbemoeienis en meer gelijkheid voor de lagere klassen.

⁴⁶ Aalberse, 1908: 50-51; Duijs, 1904: 4

⁴⁷ Stuckenberg, 1899: 843-844

⁴⁸ Beversluis, 1905: 29

Slotson resultaten

Zojuist zijn de resultaten per deelvraag uiteengezet. Om een antwoord te kunnen geven op de algemene onderzoeksvraag, zullen de resultaten van de deelvragen met betrekking tot de instituten geïntegreerd worden. Vervolgens wordt gekeken naar de invloed van religie en levensbeschouwing op eventuele verschillen in het pedagogisch handelen. Ten slotte zal er een kritische noot op het onderzoek worden geplaatst.

Conclusie/discussie

In de voorgaande sectie zijn de onderzoeksbevindingen per deelvraag besproken. De resultaten van de eerste drie deelvragen, die betrekking hebben op de instituten, zijn met behulp van het programma MAXQDA geïntegreerd. Hierbij is gebruik gemaakt van de visuele toepassing 'tekstportret' (zie Bijlage B). Door deze resultaten te vergelijken is het mogelijk een antwoord te formuleren op de algemene onderzoeksvraag: Werden leerlingen van verschillende sociale klassen verschillend behandeld op de drie doveninstituten in Nederland in de periode 1895-1910? Tevens is gekeken naar de invloed van religie en levensbeschouwing op eventuele verschillen in het pedagogisch handelen. Dit is gedaan om deze mogelijke verschillen te verklaren.

Zoals ook naar voren kwam in de theoretische inleiding, waren op elke school kinderen uit verschillende sociale klassen vertegenwoordigd. Documenten van de drie onderzochte instituten wijzen erop dat men het van groot belang achtte dat ieder kind naar school ging, ongeacht zijn afkomst. Hierbij wordt het ook duidelijk, dat niet elke school de mogelijkheid had om dit ideaal na te streven. Uit de jaarverslagen van Effatha komt bijvoorbeeld naar voren dat het instituut ouders niet volledig kon vrijstellen van kostgeld; de noodkas diende slechts ter aanvulling. Hierdoor moesten enkele leerlingen noodgedwongen afgewezen worden. Dit in tegenstelling tot het Guyot Instituut en het IvD, waar kinderen indien nodig gratis van onderwijs werden voorzien. Uit de jaarverslagen blijkt dat voor het grootste deel van de kinderen het school- en verpleeggeld inderdaad door deze instituten werd bekostigd. Hoewel het Guyot Instituut en het IvD allebei gebruik maakten van subsidies van de overheid, deed Effatha dit niet, om invloed van de overheid op hun beleid te voorkomen. Hierdoor werden de inkomsten beperkt, wat een verklaring kan zijn voor het feit dat Effatha sommige kinderen moest weigeren of huidige leerlingen van school moesten sturen.

Het feit dat veel ouders konden terugvallen op het bestuur van het Guyot Instituut voor de bekostiging van het onderwijs is in overeenstemming met het gelijkheidsideaal van de Verlichting. Dit ideaal kreeg ook steeds meer aandacht in de maatschappij, waarbij de overheid een leidende rol op zich nam: er werden meer sociale wetten opgesteld, zodat de armere lagen van de samenleving meer zekerheden kregen. De katholieken zagen standverschillen echter nog steeds als een fenomeen bepaald door God. Toch werd kinderen uit lagere sociale klassen ook de mogelijkheid geboden om op het IvD onderwijs te volgen. Dit valt te verklaren uit het idee dat onderwijs de weg was naar God. Het bestuur van Effatha was het met dit laatste punt eens. Tevens heerste er onder een deel van de protestanten het idee dat God juist naar gelijkheid streefde. Opmerkelijk is dan ook dat Effatha subsidies van de overheid weigerde waardoor kinderen uit lagere sociale milieus minder kans hadden onderwijs te kunnen volgen aan

dit instituut. Mogelijk wilde het bestuur van Effatha vasthouden aan de hiërarchie die God had bepaald: een opvatting die heerste onder een ander deel van de protestanten.

Binnen de instituten zelf lijkt hetzelfde idee te bestaan over de behandeling van leerlingen. Alle leerlingen ontvingen hetzelfde onderwijs en dezelfde giften. Ouders van armere leerlingen werden vaker tegemoetgekomen in de kosten, wat blijkt uit het gratis openbaar vervoer wat hen werd aangeboden. Dit verschil in behandeling is gebaseerd op sociale klasse. Het is echter niet aannemelijk dat de kinderen hierin werden voorgetrokken of achtergesteld, maar dat juist gezorgd werd voor gelijkheid tussen de leerlingen van de instituten. Dit is het beste terug te brengen op verlichtingsideeën over gelijkheid. Opvallend is dat dit idee domineert op alle instituten en niet enkel op het verlichte Guyot Instituut.

Elk instituut bood onderwijs in een ambacht aan, zodat de leerlingen bij het verlaten van de school in hun eigen onderhoud konden voorzien. Wanneer oud-leerlingen hiertoe niet in staat bleken, besteedde vooral het IvD aandacht aan hen. Zo werd financiële hulp of een baan geboden als zij dit nodig achtten. Binnen het christendom werd het dan als plicht van God gezien om de armen bij te staan. Het katholieke IvD gaf hier duidelijk wel gehoor aan terwijl bij het protestante Effatha hier niets over gevonden is.

Terugkoppelend naar de onderzoeksvraag 'Werden leerlingen van verschillende sociale klassen verschillend behandeld op drie doveninstituten met verschillende achtergronden in Nederland, in de periode 1895-1910?', kan er niet met een concreet ja of nee geantwoord worden. Duidelijk is geworden dat, om volledig antwoord te kunnen geven op de vraag, onderscheid gemaakt moet worden tussen kinderen die reeds toegelaten waren en kinderen die zich enkel hadden aangemeld. Uit het onderzoek is gebleken dat Effatha een ander beleid hanteerde bij het toelaten van leerlingen dan het Guyot Instituut of het IvD. De laatste twee instituten konden, doordat zij subsidies ontvingen van de overheid, kinderen uit alle lagen van de samenleving toelaten. Zij hadden de financiële mogelijkheden om arme ouders tegemoet te komen in de kosten. Effatha, dat subsidies weigerde teneinde overheidsbemoeienis te voorkomen, had daarentegen deze mogelijkheden niet en moest hierdoor kinderen weigeren. Logischerwijs waren dit de kinderen van minvermogende ouders. Indirect is dit verschil dus toe te schrijven aan de sociale klasse waarin deze kinderen zich bevonden. Wanneer kinderen eenmaal waren toegelaten, was er echter geen sprake van verschil in behandeling op grond van sociale klasse.

Uit het onderzoek is gebleken dat het gelijkheidsideaal van de Verlichting niet alleen binnen het Guyot Instituut van invloed was. Ook het IvD en Effatha probeerden de sociale ongelijkheid binnen hun muren te verkleinen. Een interessant punt voor verder onderzoek is in hoeverre de Verlichting is doorgedrongen in katholieke en protestantse

kringen. Daarnaast is het interessant meer te weten te komen over het fenomeen sociale klasse binnen andere vormen van speciaal onderwijs of het openbaar onderwijs in die tijd.

Ten slotte zijn nog enkele kanttekeningen te plaatsen bij het onderzoek. Zoals eerder aangegeven, is gebruik gemaakt van documenten die door derden zijn geschreven, zoals de directies van de betreffende instituten. Persoonlijke documenten van leerlingen zijn niet gevonden. Het is mogelijk dat andere resultaten waren verkregen, wanneer deze wel gevonden waren. Daarnaast is het onderzoek gelimiteerd in haar omvang; het aantal beschikbare bronnen over de maatschappelijke context in de periode 1895-1910 bleek te uitgebreid om in dit korte tijdsbestek volledig te raadplegen. Desondanks kon met de gebruikte informatie een duidelijk beeld geschetst worden van de situatie. De geraadpleegde bronnen verschaften veelzijdige informatie en waren afkomstig uit verschillende archieven en bibliotheken in Nederland. Er is goed gecommuniceerd tussen de onderzoekers wanneer problemen werden ondervonden. Deze zijn in samenspraak opgelost. Al met al heeft deze positieve samenwerking geleid tot een interessant eindresultaat.

Literatuurlijst

- Bakker, N., Noordman, J., & Rietveld – van Wingerden, M. (2006). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk, 1500-2000*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
- Barnes, A., & Barnes, J. Time out of joint: some reflections on anachronism. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 47, 253-261.
- Betten, H. (1984). *Bevrijdend gebaar: Het levensverhaal van Henri Daniël Guyot*. Franeker: Uitgeverij van Wijnen.
- Betten, H. (2008). *De vroegste geschiedenis van het dovenonderwijs in Europa*. gevonden op 24 maart 2010, op http://www.google.nl/#hl=nl&source=hp&q=De+vroegste+geschiedenis+van+het+dovenonderwijs+in+Europa&aq=f&aqi=&aql=&oq=&gs_rfai=&fp=e3937264b87a30b4
- Boeije, H. (2008). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Onderwijs.
- Boekholt, P.T.F.M., & Booy, E.P. de (1987). *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen/Maastricht: Uitgeverij Van Gorcum.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Londen: Routledge.
- Broekaert, E., & Van Hove, G. (2005). *Handboek bijzondere orthopedagogiek*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant Uitgevers.
- Büchli, M. J. C. (1948). *De zorg voor doofstommen*. Amsterdam: P. N. van Kampen & Zoon N.V.
- Buijs, P. M. (2007). *De eeuw van het geluk. Nederlandse opvattingen over geluk ten tijde van de Verlichting, 1658-1835*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Buyens, M. (2005). *De dove persoon, zijn gebarentaal en het dovenonderwijs*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant Uitgevers.
- Cappron, Q. J. (1862) *Blinden en doofstommen. Levensbespiegelingen, , karakterschetsen, geschiedkundige bijzonderheden en maatschappelijke wenken*. Terneuzen: S. van Beilanus.
- Comité oud-leerlingen Guyot 200 (1990). *Van gebaar tot gebaar. 200 jaar doveninstituut*. Groningen: Koninklijk Instituut voor Doven 'H. D. Guyot'.
- Curran, C. E. (2002). *Catholic social teaching 1891-present. A historical theological an ethical analysis*. Washington, D. C.: Georgetown University Press.
- Delnooz, P. (2003). *Onderzoekspraktijken*. Den Haag: Boom Onderwijs.
- Deth, J. W. van, & Vis, C. P. M. (2006). *Regeren in Nederland. Het politiek en bestuurlijk bestel in vergelijkend perspectief*. Assen: Koninklijke Van Gorcum B.V.
- Dijkstra, A. B., Jungbluth, P., & Ruiters, S. (2002). *Verzuiling, sociale klasse en etniciteit: segregatie in het Nederlandse basisonderwijs*. Gevonden op 20 april

- 2010, op: <http://www.uvt.nl/faculteiten/fsw/organisatie/departementen/sociologie/tijdschrift/archief/2001.html>
- Duijvendak, M. G. J., & Kooij, P. (1992). *Sociale geschiedenis: theorie en thema's*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
- Fehmers, P. J. (1919). *Het onderwijs aan doofstommen. Referaat gehouden in de algemene vergadering van de vereeniging voor de paedagogiek, te Utrecht op 30 december 1918*. Groningen: Noordhoff.
- Gedenkboek (1940). *Gedenkboek Instituut voor Doofstommen 1840-1940*. Sint-Michielsgestel: Bisschoppelijke drukkerij Instituut voor Doofstommen.
- Gerwen, van, J. (2000). *De ontluikende verzorgingsstaat; overheid, werkgevers, vakbonden, ziekenfondsen en verzekeringsmaatschappijen 1890-1945*. Den Haag: Verbond van Verzekeraars.
- Groot, F. (2003). Gewapende vrede: ontwikkelingen op levensbeschouwelijk gebied. In T. de Nijs & E. Beukens (Eds.), *Geschiedenis van Holland 1795 tot 2000, deel IIIb* (485-546). Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Harris, A. L. (1948). The social philosophy of Karl Marx. *Ethics, an International Journal of Social, Political and Legal Philosophy*, 3, 1-42.
- Hees, M. van, Jonge, E. de, & Nauta, L. (2003). *Kernthema's van de filosofie*. Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Heijst, A, van (2005). Caritas. In G. Harinck & M. Gimpel (Eds.). *Christelijke Encyclopedie*. Kampen: Kok.
- Hermus, A. (1922). *Doofstomheid en de doofstommen in het huisgezin, in de school en in de maatschappij*. St.Michiels-Gestel: R.K.Instituut voor doofstommen.
- Hermus, A. (1937). Doofstommen-zorg in Nederland. In H. J. Jacobs, F. Bartels, E. Geerts, M. Sluizer & S. Stermerding (Eds.), *'Het buitengewoon onderwijs in Nederland'*. *Gedenkenboek, aangeboden aan Dr. A. van Voorthuisen bij zijn aftreden als inspecteur van het buitengewoon lager onderwijs*. (72-80). 's-Gravenhage: Uitgeverij HAGA.
- Hordijk, J. C. (2001). *De democratie van het respect. Schoolstrijd, levensbeschouwing en politiek debat*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Hulst, T. van der, & Veen, D. van (2000). *Recht doen aan zorg. 100 jaar leerplicht in Nederland*. Leuven/Kessel-Lo/Apeldoorn: Garant Uitgevers.
- Kagchelland, A. & Kagchelland, M. (2009). *Van Dompers en Verlichten: een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Revéil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Kant, I. (1784). *Beantwoording van de vraag: Wat is Verlichting?* Königsberg in Pruisen.

- Klukhuhn, A., Wielema, M. R., Dooren, W. van, Zweerman, Th. H., Snelders, H. A. M., Pater, C. de, Palm, L. C. (1991). *De Eeuwende: Filosofie en Natuurwetenschappen*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Knippenberg, H. (1986). *Deelname aan het lager onderwijs in Nederland gedurende de negentiende eeuw*. Amsterdam: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.
- Leeuwen, M. H. D. van (2003). Kerk, staat en burger. Armeenzorg en charitas, 1795-2001. In T. de Nijs & E. Beukens (Eds.), *Geschiedenis van Holland 1795 tot 2000, deel IIIb* (435-484). Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Lenderink, H. J. (1907). *Blind en doofstom tegelijk: de ontwikkeling der doofstomme kinderen in en buiten Europa, benevens eene beschrijving van het doofstommenwezen in Nederland*. Haarlem: Tjeenk Willink en Zoon.
- Lulofs, B.H. (1828). Gedenkrede op wijlen Henri Daniel Guyot. Groningen: J. Oomkens.
- Rietveld - van Wingerden, M. (2003). Educating the deaf in the Netherlands: A methodological controversy in historical perspective. *History of Education*, 32, 401-416.
- Rietveld - van Wingerden, M. (2004). *Zorgenkinderen in beeld: facetten van de orthopedagogische praktijk in Nederland en België in de negentiende en twintigste eeuw. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
- Rietveld - van Wingerden, M. & Tijsseling, C. (2010). *Ontplooiing door communicatie. Geschiedenis van het onderwijs aan doven en slechthorenden in Nederland*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant Uitgevers.
- Robson, C. (2002). *Real world research*. Oxford UK: Blackwell, second edition.
- Rogier, L. J. (1956). *Katholieke herleving. Geschiedenis van Katholiek Nederland sinds 1853*. Den Haag: Pax.
- Roskes, H. T. (1942). Proeve van den geest, die in de maatschappij: tot nut van 't algemeen heerschende is. Groningen: voorlezing.
- Sleebe, V. (2003). Een burgerlijke samenleving. Sociale verhoudingen en groepsstructuren. In T. de Nijs & E. Beukens (Eds.), *Geschiedenis van Holland 1795 tot 2000, deel IIIb* (356-434). Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Smeyers, P., & Levering, B. (2001). *Grondslagen van de wetenschappelijke pedagogiek. Modern en postmodern*. Amsterdam: Boom.
- Speet, B. (2007). *Kleine Geschiedenis van Nederland: De tijd van burgers en stoommachines 1800-1900*. Zwolle: Waanders Uitgevers.
- Stilma, L. C. (2002). *Van kloosterklas tot basisschool. Een historisch overzicht van opvoeding en onderwijs in Nederland*. Baarn: H.B. Uitgevers.

- Tellings, A. & Tijsseling, C. (2005). An unhappy and utterly pitiable creature? Life and self-images of Deaf people in the Netherlands at the time of the founding fathers of Deaf education. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10, 193-202.
- Tijsseling, C. (2010). Persoonlijke communicatie.
- Tijsseling, C. & Tellings, A. (2009). The Christian duty towards the deaf: differing Christian views of deaf schooling and education in 19th-century Dutch society. *American Annals of the Deaf*, 154, 1, 36-49.
- Ultee, W. C. , Arts, W. A. , & Flap, H. D. (2003). *Sociologie. Vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Van Dale Uitgevers (2009). Woordenboek. Gevonden op 10 maart 2010, op: <http://www.vandale.nl/vandale/opzoeken/woordenboek/?zoekwoord=behandelen>
- Vander Beken, K., Devriendts, V., Weyngaerd, B. van den, De Raeve, L., Lippens, K., Bogaerds, J., et al. (2007). Personen met een auditieve handicap. In E. Broekaert & G. Van Hove (Eds.), *Handboek bijzondere orthopedagogiek*. (148-150). Antwerpen/Apeldoorn: Garant Uitgevers.
- VERBI Software (2007). *MAXQDA 2007, introduction*. Marburg: GmbH.
- Verkuil, Riessen & Straaten (2005). *Van Kind tot Burger. Volksopvoeding via het onderwijs in Nederland (1780-1920)*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Verwaal, J., Brouwer, H. & Teijlingen, R. (1988). Effatha 100 jaar. Verleden en heden in woord en beeld. Goudriaan: De Groot Drukkerij B.V.
- Villiers, E., de, & Beer, S., de (2009). Van verhaal tot beleid: die kerk se verantwoordelijkheid ten aanzien van arm mense in Nederland en Suid-Afrika. 'n Verantwoordelijkheidsetiese benadering. In F. G. Immink & C. J. A. Vos (Eds.) *God in een kantelende wereld. Geloof en kerk in veranderende context*. (109-134). Pretoria: Boekencentrum
- Weijers, I. (2007). *De creatie van het mondige kind. Geschiedenis van pedagogiek en jeugdzorg*. Amsterdam: SWP Uitgevers.
- Wielemans, W. (2000). *Ingewikkelde ontwikkeling. Opvoeding en onderwijs in relatie tot maatschappij en cultuur*. Leuven: Acco.
- Wilschut, A. (2007). *Kleine Geschiedenis van Nederland: De tijd van wereldoorlogen en crisis 1900-1950*. Zwolle: Waanders Uitgevers.
- Xanten, van H. J. (2007) *Katholieken wat zijt gij toch een wonderlijk volk! de Katholiekendagen in Nederland 1899-1940*. Nijmegen: Valkhof Pers.
- Zwieten, van M. & Willems, D. (2004). Waardering van kwalitatief onderzoek. *Huisarts & Wetenschap*, 47, 631-635.

Bronnenlijst

- Aalberse P. J. M. (1908). *Liberalisme, socialisme en katholieke staats- en maatschappijleer. Deel 1 katholieke staats- en maatschappijleer*. Leiden: Uitgevers vennootschap 'Futura'.
- Beverluis, N. H. (1905). *De val van Dr. A. Kuyper een zegen voor ons land en volk*. Oud-Beierland: Firma W. Hoogwerf Az.
- Boissevain, G. M. (1899). De beteekenis en het beginsel der arbeiderspensioenverzekering. *De Economist*, 48, 607-634.
- De vriend der doofstommen : *godsdienschtig maandschrift voor R.K. doofstommen Instituut voor doofstommen te St. Michielsgestel*, jaargang 1 (1906-1910), Universiteitsbibliotheek Amsterdam, UBM: X 990
- Duijs, J. E. W. (1904). *Kerk en Maatschappij. Een critisch-polemische studie*. Amsterdam: Uitgave van G. P. Tierie.
- Effatha, namenlijst vanaf 1891. Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg, archief Effatha, 1.
- Effatha, Vereeniging tot bevordering van Christelijk Onderwijs en Opvoeding van doofstomme en blinde kinderen en jongelieden, jaarverslag, 1895-1910. Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg, archief Effatha, 2.
- Greven, H. B. (1907). Over sociale verzekering. *De Economist*, 56, 293-310. Instituut voor Doofstommen te Groningen, jaarverslag, 1900, 1903. Universiteitsmuseum Utrecht, B 27 ALG 1.
- Instituut voor Doofstommen te Groningen, jaarverslag, 1901, 1904-1911. Bibliotheek van Guyot te Haren.
- Instituut van Doofstommen te Groningen, 'Open brieven', Circulaires van het instituut, 1887-1910, Groninger Archieven te Groningen, 711.
- Instituut voor Doofstommen te Groningen, Registers van getuigschriften van ontslagen leerlingen, 1815-1917, Groninger Archieven te Groningen, toegangsnummer 683/684.
- Kroniekenschrijver (1899). Trade Unions. *De Economist*, 48, 756-758.
- Kroniekenschrijver (1901). Ontwerp-armenwet. *De Economist*, 50, 600-614.
- Kroniekenschrijver (1902). De centrale arbeidersbeurs te Amsterdam. *De Economist*, 51, 504-505.
- Lenderink, H. J. (1907). *Blind en doofstom tegelijk: de ontwikkeling der doofstomme kinderen in en buiten Europa, benevens eene beschrijving van het doofstommenwezen in Nederland*. Haarlem: Tjeenk Willink en Zoon.
- Ons Tijdschrift. Orgaan voor oud-leerlingen van Nederlandse Instituten voor Doofstommen, 16 maart 1911. Bibliotheek van Guyot te Haren.

Peerbolte, L. (1896). Armenzorg. *De Economist*, 45, 550-561.

Rooms-katholiek Instituut voor Doofstommen te St.-Michielsgestel, jaarverslag, 1900-1910. Universiteitsbibliotheek Amsterdam, UBM: V.V. 107.

Steinmetz, S. R. (1901). Rede over Marxistische theorie der sociale ontwikkeling. *De Economist*, 50, 425-470.

Stuckenberg, J. H. W. (1899). Christianity and the social state. *The American Journal of Theology*, 3, 842-844.

Wilde, H. de (1902). *Dr. A. Kuyper in zijn beteekenis voor de politieke ontwikkeling van het Nederlandsche volk*. Wageningen: Naamloze Vennootschap Drukkerij "Vada".

Bijlagen

Bijlage A: Codebomen

Hieronder zijn de codebomen weergegeven die tot stand zijn gekomen in MAXQDA tijdens het coderen van de gevonden literatuur. De eerste codeboom is gevormd bij het coderen van de literatuur over de onderzochte instituten. Hierbij zijn voor alle instituten dezelfde codes gebruikt, waarna de bestanden bij elkaar zijn gevoegd. Vanwege een typefout staan 'financiën' en de subcodes hierbij twee keer vermeld. Dit heeft bij het verwerken van de informatie niet tot problemen geleid. De tweede codeboom heeft betrekking op de laatste deelvraag waarbij de maatschappelijke context en verschillende religieuze en levensbeschouwelijke visies centraal staan.

In beide codebomen zijn de codes links vermeld, met eventuele subcodes. Elke code heeft een eigen kleur. Hierdoor is het verschil in codes in de tekst goed te zien en is dit te gebruiken in de visuele toepassingen. In de rechterkolom staat vermeld hoe vaak een code is toegewezen aan een stuk tekst.

Codeboom 1

Code System		231
Privileges		33
Schoolverlaters		0
Ongedwongen		22
Gedwongen		10
Zorg oud-leerlingen		18
Sociale klasse		38
Toelating		14
Financien		6
Noodkas		21
Giften e.d.		12
Subsidies		0
Kostgeld		6
Financiën		0
Noodkas		1
Giften en dergelijke		21
Subsidies		6
Kostgeld		23
Sets		0

Codeboom 2

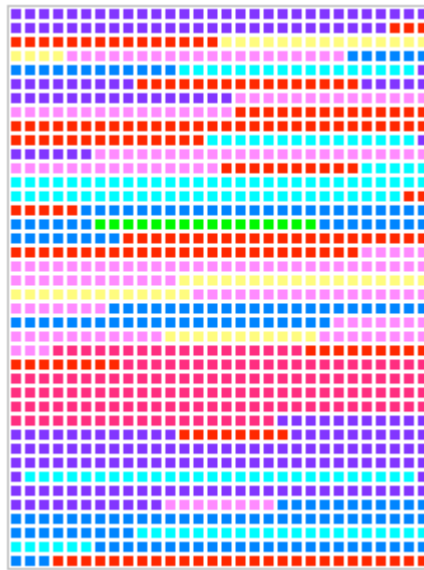
Code System		23
[-]	Katholicisme	1
[-]	Maatschappij georderd vanuit God	1
[-]	Protestantisme	2
[-]	Gelijkheid binnen de maatschappij met ...	2
[-]	Maatschappij georderd vanuit God	1
[-]	Kuyper	1
[-]	Verlichting	1
[-]	Scheiding kerk en staat	1
[-]	Staatsbemoeiens	4
[-]	'Vakfederaties'	1
[-]	Ondersteuning	3
[-]	Sociale wetten	3
[-]	Gelijk trekken verschillende sociale klassen	1
[-]	Rechtvaardigheid	1
[-]	Sets	0

Bijlage B: Tekstportretten

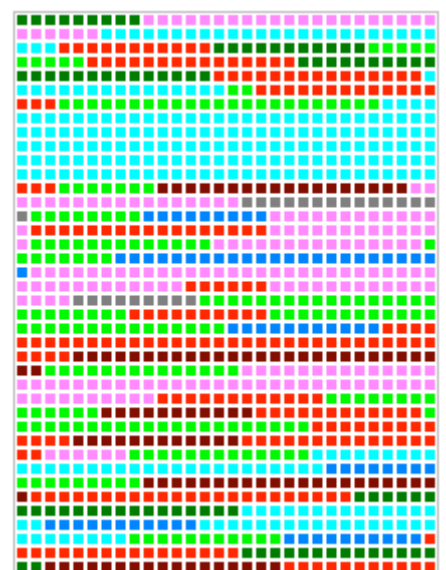
Hieronder staat per instituut een zogenoemd tekstportret, gemaakt met behulp van MAXQDA. Het tekstportret laat de structuur van de tekst zien. De verschillende kleuren van de 1200 blokjes representeren de verschillende codes. Elke code heeft hierbij een eigen kleur. Op deze manier is duidelijk te zien welke kleur en dus welke code domineert per instituut. Zo wordt bijvoorbeeld duidelijk dat er meer over de code 'toelating' (lichtblauw) is gevonden in de literatuur over Effatha dan in de literatuur over de andere twee instituten.

Guyot

IvD

Effatha